

O MARULIĆEVU FIGURATIVNOM NAČINU IZRAŽAVANJA (1)

Branimir Glavičić

Jezik gotovo nijednoga neolatinista, i to ne samo cjelokupnoga njegova opusa nego ni pojedinih djela, nije još donedavna bio predmetom sistematske obrade u nas, a rijetko i drugdje. Osim pojedinačnih prigodnih opservacija, nije se, općenito uzevši, došlo mnogo dalje od općih konstatacija koje je moguće donijeti već na temelju letimična čitanja i na temelju onoga što znamo o latinističkom književnom stvaralaštvu uopće. A te su — da prozni pisci nastoje pisati Ciceronovim jezikom i stilom, a da se pjesnici, ovisno o vrsti djela, povode za Vergilijem, odnosno Ovidijem ili kojim drugim klasikom. Koliko su pak oni u tim svojim nastojanjima imali uspjeha, u kolikoj su se mjeri uspjeli približiti svojim uzorima, kakav je uopće njihov jezik u odnosu na klasike, kako su se njime služili u pojedinim svojim djelima, jesu li i u čemu, eventualno, unaprijedili za svoje potrebe njegove izražajne mogućnosti — nije nam još pobliže poznato. I o razlikama između pojedinih pisaca — kad je, naprimjer, riječ o ciceronskom standardu — znamo vrlo malo. A te su razlike, ovisno o njihovoj načitanosti i talentu te o krugu kojem su pripadali i vremenu u kojem su stvarali, morale, naravno, postojati, i to ne samo na leksičkom planu, koji i nije najbitniji. Trebat će istražiti prije svega sintaksu i stilistiku, a s time u svezi i strukturu rečenice, kod pjesnika pak i odnos strukture rečenice prema strukturi stiha, i mnogo štošta drugo. O korisnosti toga posla, kad je riječ o otkrivanju suptilnijih osobitosti, nije potrebno, mislim, posebno govoriti.¹

¹ Iz moje studije »Važnost proučavanja Marulićeve *Davidijade*«, *Radovi Filoz. fak. Zadar* 13/1975, str. 107–134, napose 123 i d. V. i moje naknadne studije: »Latinski jezik Šimuna Kožičića Benje«, *Radovi Filoz. fak. Zadar* 14–15/1976, str. 155–173; »O jeziku i stilu Marulićevih *Starozavjetnih ličnosti*«, *Radovi Filoz. fak. Zadar* 21–22/1983, str. 89–105; »O stilskim i jezičnim odlikama latinski govora Šimuna Kožičića Benje«, *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, Zagreb, JAZU, 1991, str. 81–91.

U takva nastojanja uklapaju se i naša istraživanja pod navedenim naslovom što ćemo ih, zbog kompleksnosti, izložiti u nekoliko zasebnih priloga. Ovdje će biti govora o upotrebi tzv. razvijenih poredaba u Marulićevim latinskim proznim tekstovima.

Jedan od brojnih i ustaljenih rekvizita i rimske i grčke epike, i to od najstarijih, Homerovih vremena, a kojim su i humanistički i renesansni pjesnici rado ukrašavali svoje spjeve — jest i upotreba tzv. razvijenih poredaba, tj. takvih koje ne donose samu usporedbu, npr. *tvrd kao kamen*, nego i sliku u pokretu s brojnim pojednostima i karakterističnom radnjom. Akcent je u njima na zornosti, realističnosti i dinamičnosti, čime se življe oslikava tražena usporedba. Za to je, naravno, potreban veći prostor, u pjesnika i od nekoliko stihova, ali tu, za razliku od metafore i kratke poredbe, konciznost i ekonomičnost izraza ne igra presudnu ulogu. Takve su nam poredbe dobro poznate iz Marulićeve i hrvatske *Judite* i latinske *Davidijade*, a dobro su uočljive već stoga što su tu prilično frekventne; o njima se čitatelj može dostatno informirati u predgovorima i komentarima dosadašnjih izdanja. Slabije je, međutim, poznato da je Marulić, po vokaciji pjesnik, unosio povremeno takve, prozi, rekli bismo, strane rekvizite i u mnoga svoja latinska prozna djela, o čemu je pažljiviji čitatelj mogao naći prigodne informacije u mojim komentarima unutar Marulićevih *Opera omnia* u izdanju Splitskoga književnog kruga. Takvih poredaba nema mnogo, pa su u masi proznoga teksta manje zamjetljive. Nalazim ih ukupno tek petnaestak, od čega gotovo polovina otpada na *Evandelistar* (7), a ostale na *Instituciju* (4) i *De humilitate* (3), a jednu nalazim i u latinskom prijevodu tzv. *Hrvatske kronike*, dok ih u samoj *Davidijadi* ima čak 32.

Što se tiče sadržaja, i ovdje Marulićeve asocijacije pobuđuju slike mora, lova i ribolova, slike iz biljnog i životinjskog svijeta, zemljoradnje te nedaće poput oluje, rata i požara.

Što se tiče opsega, jedne su poredbe kraće jer se pisac zaustavio samo na jednoj karakterističnoj pojedinosti; drugdje se pak time ne zadovoljava, već razvija sliku u potpunosti.

Evo najprije onih kraćih.

Milostinja sračunata na to da se što lukavošću izmami uspoređuje se s postupkom ribara koji pod mekom skriva udicu: *Reproba uero et execrabilis est elemosina, que Deo fit, ut uel aliquid callide extorqueas uel aliquem seducas et quasi piscator hamum sub esca latentem porrigas* (*Euan.* II 538).² Ta je slika Maruliću očito bila draga kad ju je u razvijenijem obliku upotrijebio u *Juditi* (V 65 i d.):

*Kad spusti udice ter zadije ribu,
Istežuć tunjice, mahne gori šibu
Ribar...*

² Primjere navodim prema izdanjima Splitskoga književnog kruga; rimski broj označava svezak, a arapski stranicu.

I u *Davidijadi* (II 102 i d.):

*Callidus ut quondam curuo piscator in hamo
Componit dulces et in equora porrigit escas
Blanditusque cibus unco comprehendit ahenio
Et trahit affixum per fila tenacia piscem,
Si non excusso frustretur linea congro.*³

Židovi viču optužujući Isusa pred Pilatom — kao psi koji bijesno laju kad ne mogu ugristi: *ueluti rabidi canes, cum mordere nequeunt, latratibus terrere solent* (*De hum.* 469).

Svoje će misli, veli, argumentirati odabranim primjerima iz Evanđelja ugledajući se u travara koji se brzo kreće među ljekovitim travama ubirući samo onu koja mu je u toj prilici potrebna: *Euangelii loca percurrendo, more holitoris inter salubres herbas eam tantum, que ad presentem usum facit, decerpentis* (*Euan.* I 475).

Nepromišljen brbljavac lako griješi — kao što neutvrđen grad omogućava neprijatelju lak ulazak: *Sicut urbs illa, quam moenia nulla protegunt, facilem aditum prestat inimicis, ita inconsulta garrulitas peccatis blande subeuntibus aperit ianuas cordis* (*Euan.* 741). Vrijedi napomenuti da je figurativnost u ovom i nekim drugim primjerima pojačana metaforom i/li metaforičkim izrazom u poređenoj rečenici: grijesi se umiljato primiču, a nepromišljena brbljavost otvara vrata srca. No o metafori će biti posebno govora u jednom od idućih priloga.

Tko se pokrstio, željnije razmišlja o nebeskim stvarima — kao što orao uzlijeće u veće visine kad se zaodjene novim perjem: *Sicut aquila, cum nouas induerit pennas, altius euolat, ita baptizatus ad celestia contemplanda cupidius errigetur* (*De hum.* 528).

Kao što se stablo trula korijena sruši pod naletom olujnih vjetrova, tako ni čovjek koji samo sluša Riječ, ali je ne izvršava, neće moći odoljeti mamcima poroka: *Sicut arborem uentorum pulsata procellis ruere necesse est, cuius radix uitiosa fuerit, ita illum labi, quoties uoluptatum illecebris prouocabitur, necesse erit* (*Euan.* I 447).

Pričest koja *obasjava* vjernika *svjetlom blaženstva* i *opija* ga *vinom* savršene *ljubavi* slika je vinograda koji pušta mladice i zaodijeva se zelenim lišćem: *Sicut uinea germinans foliis uirentibus uestitur, ita ille beatitudinis luce operietur et in conspectu diuine maiestatis perfecti amoris uino inebriatur* (*De hum.* 577).

Dulje poredbe:

Isposnik Pahomije povukao se iz svijeta u pustinju, ali se iz nje vratio među ljude da bi im pomogao kad je vidio da oskudijevaju u vjerskoj pouci — kako to

³ = *Kao što lukavi ribič na svinutu udicu znade / Staviti slatku meku i onda je baca u more; / Hranom namamivši ribu, na mjedenu hvata je kuku / Te je izvlači van, nabodènu, na čvrstome koncu — / Ako se ne otme ugor pa udica ostane prazna.*

čini brodolomac koji se spasio u sigurnu luku, a opet izlazi na olujno more da bi spasio druge kojima prijete brodolom pretpostavljajući njihov spas svojem miru: *ueluti qui maris periculum euadens iam in portu atque in tuto se recepit, tum, siquos naufragari respexerit, rursus se committit fluctibus, ut in alto laborantibus opem ferat, sue ipse quieti salutem preponens aliorum* (Inst. II 392).

Oganj pakleni što ga mahnitno raspiruju olujni vjetrovi nalik je, ako se s velikim — veli pjesnik — može usporediti što malo, djelovanju kovačkih mijehova u talionici: *ueluti cum faber alterno follium flatu prunas in unum coactas exuscitat, scintille crepitant, flamma furit, ustrina refulget et sub prunis positum ferrum concepto calore candescit eraque liquantur, sic procellarum illarum irruente turbine concussum infernale incendium flammaram ingentes globos anhellanti uapore difflabit* (Inst. III 581/582).

Podnošenje teških muka u čistilištu olakšava grješniku pomisao na buduće blaženstvo kojemu se može pouzdano nadati, jer iz čistilišta vodi put kad—tad u raj, a slično se osjeća i trgovac koji strpljivo podnosi nedaće na moru, oluje, velike valove, smrad ustajale vode u kobilici broda, morsku bolest, mučninu i povraćanje, ali mu daje snage nada u sretan kraj i buduću dobru zaradu: *ueluti lucri auidus negociator, qui nauī merces uehit, uentorum turbinem sustinet procellarumque et aeris intemperiem tolerat, fluctibus iactatur, sentine foetore torquetur, nausea contabescit et commotis intestinis algenteque stomacho ipsa pene uiscera euomit et eructat, et tamen, grandem facturis questum, omnia turbulente nauigationis fastidia equo animo fert, sic se habet qui purgatorio igne carpitur* (Inst. III 520).

Poučavajući druge u kreposnu načinu života primamo plaću od Boga — kao vrijedan ratar koji krči, gnoji, ore, brana, okapa i na svaki način obrađuje zemlju pa sije, a poslije žanje i ubire plodove svoga truda: *Ueluti illi, qui terram purgant, stercorant, arant, occant, obfringunt, modis omnibus excolunt sementemque faciunt, postea uero metunt et fructum colligunt* (Euan. I 634).

Pobožne radnje, tj. molitvu i čitanje Svetoga pisma, valja obavljati redovito, u određeno vrijeme, kako duševna težnja ne bi oslabila i izazvala u nama odbojnost — jer tako i plodovi koji normalno rastu, pomalo zriju i postaju slatki, a oni koji ne zriju u pravo vrijeme, koji zriju prerano ili kasne, otpadaju i kvare se prije nego što dozriju: *ut arborum fructus, qui statutis diebus proueniunt, paulatim aucti dulcescunt, qui autem precoces uel serotini, id est, non suo tempore apparent, sepe decidui sunt et prius corrumpuntur quam ad maturitatem prouenerint, ita religiose actiones, ordine seruato, iuuant; confuso, tedium sui faciunt et plerumque mentis affectum languere cogunt* (Inst. I 417).

Sličnu je poredbu upotrijebio Marulić kako bi zorno pokazao da nije dovoljno samo slušati riječ Božju nego je treba i izvršavati. Inače neće donijeti ploda kao ni stablo kojemu se lišće i grane osuše a plodovi otpadnu prije negoli sazriju jer mu je nedostajalo potrebne vlage: *sicut poma, antequam maturescant, decidunt et folia ramique siccantur, cum trunco, cui tota arbor innititur, deesse coeperit humor, ita queuis perfectio (si modo perfectio dici debeat, ubi multa deficient) suo fraudabitur fructu, nisi mandatorum obseruatione foueatur* (Euan. II 512).

Istupajući protiv oholosti koja je uzrok mnogih zala, a napose pogrde, psovke i kletve, ako je razum ne obuzda, uspoređuje je s oblačnim i tmurnim nebom koje se rijetko razvedrava u tišini, nego uzrokuje grmljavinu, sijevanje munja, trijesak gromova, prolom oblaka i poplavu. Sliku još pojačavaju krepki metaforički izrazi u poređenoj rečenici »nadutost olujne oholosti koja ispuhuje iz sebe juga gnjeva«: *Sicut nubilosa ac tristis celi facies raro cum silentio soluitur, ciet tonitrua, cogit micare fulgura, fulmina cum fragore decidere terramque imbribus repente inundare, ita uentose superbie tumor, nisi ratione coerceatur, irarum austros proflabit et obuium quemque maledictis petulanter lacesset* (Euan. II 655).

Na koncu navodim razvijenu poredbu iz Marulićeva prijevoda tzv. *Hrvatske kronike*, dijela *Ljetopisa Popa Dukljanina*,⁴ koja nam uz ono što je dosad rečeno o tom pjesničkom rekvizitu antičkoga podrijetla pruža i dobru mogućnost provjere u praksi Marulićeva eksplicitnog stava o zahtijevnosti i teškoćama prevođenja,⁵ tj. da ono što u jednom jeziku zvuči pristalo i lijepo, kad se prevede na drugi — nije rekao, ali očito misli, doslovno — djeluje nedovoljno pogođeno i slabo (*degenerare ac deficere*). Stoga on, doduše, preuzima poredbu koju na citiranom mjestu nalazimo u opisu ubojstva kralja Zvonimira, gdje se kaže da pobunjenici kreću na njega »kako psi na vuke lajući kada idu«, ali je proširuje i korjenito mijenja formalno i sadržajno ovako: *non aliter furibundi circumstetere quam cum rabidi venatorum canes imbellem cervum nacti nunc latratibus terrent, nunc dentibus lacerant* (= opkoliše ga pomahnitali kao bijesni lovački psi kad nađu nemoćna jelena pa ga čas straše lavežom, čas ga razdiru zubima). Bitna se promjena sastoji u odabiru životinje koju psi napadaju. U nas je to vuk, što u cijelosti odgovara duhu našega jezika i u navedenoj situaciji. U Marulića pak vuk često metaforički označava razbojnika, nadalje heretika koji mu je isto što i ubojica, jer taj vjernike grabi Kristu, pridobija ih za se i na taj im način ubija dušu, a vuk je i njegova najteža pogrda turskom osvajaču. Kad bi, dakle, pobunjenici napali »vuka« Zvonimira, učinili bi uistinu bogougodno djelo, upravo ono što vjera drugdje imperativno nalaže. Ali oni čine strašan zločin jer ubijaju »presvetoga kralja« — *sanctissimum regem*, kako je Zvonimir malo poviše tituliran. Kralj je naime u Marulića sveta osoba jer je Kristov pomazanik, tj. kod krunidbe je pomazan svetim uljem.⁶ Stoga on zamjenjuje vuka jelenom koji je u crkvenih pisaca shvaćen kao sveta životinja, pa ga stoga nalazimo i na mozaicima u sakristijama i krstionicama, a legenda o sv. Eustahiju veli kako se on u lovu namjerio na jelena koji je imao Kristovo raspelo među rogovima, na što se obratio i pokrstio. Zamjena je dakle izvrsno pogođena. Nadalje, vuk u rimskoj poeziji nosi često epitet *Martius* jer je

⁴ *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*, isp. F. Šišić »Hrvatska redakcija s Marulićevim prevodom«, u: *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd–Zagreb 1928, str. 377 i d., napose 415.

⁵ U popratnom pismu prijatelju Jerolimu Papaliću koji ga je zamolio da Petrarkinu kanconu *Vergine bella che di sol vestita* prevede na latinski, isp. M. Šrepel, »Marulićeve latinske pjesme«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 2, Zagreb 1899, str. 41.

⁶ Tako npr. izrijekom veli za Šaula u *Davidijadi* VI 396.

bio posvećen bogu rata Marsu. Marulić, međutim, dajući jelenu Vergilijev epitet *imbellis* »neratoboran«,⁷ upotrebom adekvatne riječi izvrsno oslikava situaciju: pomahnitali pobunjenici napadaju Zvonimira da ga ubiju, a on ne poteže oružje da bi se branio. I konačno, Marulić *Kronikinu* kratku poredbu proširuje slikom kako psi ne samo laju nego i zubima razdiru jelena — opet u Vergilijevu stilu.⁸

Umjesto zaključka napomenimo još samo ovo: tzv. razvijene poredbe u Marulićevim latinskim proznim tekstovima čine, doduše, sporadičnu, ali vrlo izražajnu i osebujnu razlikovnu crtu u odnosu na druge neolatinske prozaike, koju ne bi valjalo zanemariti u budućem sveobuhvatnom opisu njegova latinskog jezika.

B r a n i m i r G l a v i č i ć

ON MARULIĆ'S FIGURATIVE SPEECH (1)

One of the many requisites of classical epics that the humanist poets often used to ornate their heroic poems are the so called epic similes, elaborate similes in which the comparison is extended by means of an image in movement, with numerous particulars and a characteristic action. The stress is always on the visual, the realistic and the dynamic, the aim being to convey the image in its "totality"; the result is a more complete and a more vivid illustration of the proposed comparison. Such similes demand, of course, more space and in poems they are likely to occupy up to several lines, since here, unlike in metaphors and simple similes, the conciseness and economy of expression are not crucial. Many examples of the use of this vehicle may be found in Marulić's heroic poem of *Judita* (*Judith*), written in Croatian vernacular, as well as in his Latin *Davidias*, where they are noticeable, if for nothing else, for their high frequency.

It is, however, less known that Marulić, poet by vocation, occasionally used epic similes - alien to the language of prose - in his Latin prose works as well, where they are more difficult to notice in the mass of prose texts. They are fifteen in all. (For comparison, in the *Davidias* alone they are 32.) Approximately one half of them are contained in the *Euangelistarium*, one appears in Marulić's Latin translation of the so called *Croatian Chronicle*, while the *De institutione* and the *De humilitate* account for the rest.

As for their contents, the poet's associations are inspired by pictures of sea, hunting, fishing, floral and animal life, tempests, wars and conflagrations.

Here are two characteristic examples:

The expectation of future bliss alleviates the atrocious pains suffered by the souls in purgatory, for hence - earlier or later - the path leads to heaven. In a similar way the

⁷ Isp. npr. *Georg.* III 265.

⁸ Za što je mogao naći poticaja u *Eneidi* XII 750.

hope in happy ending and secure earnings helps a merchant endure all sorts of privations and hardship at sea: tempests, huge waves, the stink of stale water in the hull, nausea and vomiting (*De inst.* V 11).

In his exhortation against haughtiness, which, if not curbed by reason, will cause many evils, Marulić compares it with the brightening up of a cloudy and gloomy sky that seldom comes about in calm and much more often with storms, lightnings, thunderbolts, cloud bursts and deluge. Intensifying the poet's picture are the metaphoric expressions contained in the comparative clause: "*the flatulence of storm that blows itself out in the souther's rage*". (*Euan.* VII 2).

Compared to the Neo-Latin prosaic texts by other contemporary writers, the epic similes of Marulić's Latin prose works represent a sporadic but expressive and original distinctive trait that should not go neglected in a future comprehensive description of his Latin language.